

УДК 338.242

М. М. Жибак,

д. е. н., професор, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1765-820X>

В. С. Габор,

к. е. н., доцент, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5923-8564>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.9-10.27

ГОСПОДАРСЬКИЙ МЕХАНІЗМ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО РОЗВИТКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

M. Zhybak,

Doctor of Economic Science, Professor, SS of NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

W. Habor,

PhD in Economics, Associate Professor, SS NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

FINANCIAL MECHANISM AND FEATURES OF ITS DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS

У статті розкрито теоретичні підходи щодо господарського механізму, його значення та особливості розвитку в умовах ринкової економіки. Висвітлено роль держави, яка має сприяти формуванню дієвого розвитку механізму господарювання, здатного проводити у відповідність продуктивні сили і виробничі відносини. Розглянуто окремі складові господарського механізму та їх взаємозв'язок. Зазначено, що його головними елементами є організаційний та економічний механізми. Розкрито погляди вчених-економістів щодо його сутності та структури. Визначено, що в ринкових умовах є необхідність у вдосконаленні механізму господарювання та тісному його зв'язку з іншими видами механізмів.

На основі проведених досліджень встановлено, що сучасна економіка регулюється державним і економічними механізмами, які в сукупності становлять господарський механізм. Підкреслено, що даний механізм повинен розглядатись комплексно з іншими його видами і системами господарювання та забезпечувати підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

To ensure stable efficient agricultural production, the mechanisms for regulating the processes of reproduction in the agro-industrial complex are important, among which the leading place belongs to the economic mechanism. Considering the essence of the mechanism of management, it is necessary, first of all, to find out what the very concept of "mechanism" is. This is an objective category, which is formed on the observance of the relevant principles of housekeeping. The general principles of economic management of Ukraine are reflected in the "Economic Code of Ukraine".

The article reveals theoretical approaches to the economic mechanism, its significance and features of development in the conditions of a market economy. The role of the state, which should contribute to the formation of the effective development of the economic mechanism capable of bringing the productive forces and production relations into compliance, is highlighted. At the same time, as part of the general principles of management, the "Economic Code of Ukraine" provides for the restriction of state regulation of economic processes in connection with the need to ensure the social orientation of the economy, fair competition among enterprises, environmental protection of the population, protection of consumer rights and the security of society and the state. A separate principle defines the prohibition of illegal interference of public authorities and local governments, their officials in economic relations. Separate components of the economic mechanism and their interrelationship are considered. It is noted that organizational and economic mechanisms are the main elements. The views of economists regarding its essence and structure are disclosed. It was determined that in market conditions there is a need to improve the management mechanism and its close connection with other types of mechanisms.

So, the modern economy is regulated by state and economic mechanisms, which together make up the financial mechanism. This mechanism applies to all agricultural enterprises, regardless of the form of ownership and management, since it creates the same conditions for the entire agrobusiness system. It is emphasized that this economic mechanism should be considered comprehensively with its other types and management systems and ensure an increase in the efficiency of agricultural production.

Ключові слова: закон, механізм, регулювання, ринковий механізм, економічний механізм, організаційний механізм, ефективність.

Key words: law, mechanism, regulation, market mechanism, economic mechanism, organizational mechanism, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринкові відносини в аграрному секторі вимагають сучасних підходів до покращення системи господарювання. Одним із шляхів розв'язання даної проблеми є застосування дієвого господарського механізму в сільськогосподарських підприємствах. Важливою складовою частиною загального господарського механізму є економічний та організаційний механізми господарювання без яких практично неможливо ефективно розвивати виробництво. Тому необхідність формування ефективної системи господарського механізму, від якої у великій мірі залежить успішний розвиток агропромислового комплексу, обумовлюють актуальність статті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні і практичні питання формування і функціонування механізму регулювання аграрних відносин, їх сутності та впливу на процеси відтворення в агропромисловому виробництві проводили такі вчені — економісти: В. Амрбосов, В. Андрійчук, О. Гудзинський, М. Дем'яненко, О. Єрмаков, Й. Завадський, І. Лукінов, М. Малік, В. Месель-Веселяк, С. Мочерний, О. Онищенко, Б. Пасхавер, В. Россоха, П. Саблук, В. Терещенко, М. Хорунжий, А. Чухно та інші. Подальші дослідження процесів пов'язаних з формуванням господарського механізму і його складових елементів висвітлюють в наукових працях Є. Андрєєва, П. Березівський, О. Грішнова, М. Грищак, Я. Жаліло, А. Заїнчковський, М. Кропивко, Ю. Лузан, Т. Мареніч, Н. Трусова, О. Шпичак та інші.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Провести структурно-логічний аналіз господарського механізму, його підсистем і визначити взаємозв'язок складових цього механізму та їх вплив на ефективність виробничо-господарської діяльності.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є опрацювання теоретичних аспектів формування господарського механізму, його складових частин та обґрунтування взаємозв'язків між ними.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На успішний розвиток аграрного виробництва у великій мірі впливає тісна взаємодія багатьох організаційних, економічних, технічних, технологічних екологічних та інших чинників. Від їх скоординованої діяльності, що проявляється в системі управління, значною мірою залежить результативність як виробничо-господарських структур, так і окремих галузей та видів виробництва сільськогосподарської продукції. Особливе місце в управлінській діяльності у сфері виробництва посідає господарський механізм, або механізм господарювання, який набуває важливого значення в сучасних умовах функціонування ринкової економіки.

З метою раціонального використання ресурсного потенціалу і забезпечення на цій основі стабільного і ефективного сільськогосподарського виробництва важливе значення мають механізми регулювання процесів відтворення. Тому, перш ніж перейти до розгляду сутності господарського механізму потрібно з'ясувати, що являє собою поняття "механізм". В економічній енциклопедії механізм тлумачиться як система, пристрій, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності [1, с. 355].

В економічному словнику за редакцією С.В. Мочерного поняття "механізм" визначається як система ланок, пристрій, спосіб, що характеризують порядок певного виду діяльності, систему певних ланок та елементів, що приводять їх у дію, тобто перетворюють рух одних ланок в необхідний рух інших, систему прямих і опосередкованих взаємозв'язків між економічними явищами і процесами, а також

між підсистемами і елементами, які виникають у різних типах економічних систем та між ними (за наявності комплексу умов) [2, с. 496].

Отже, механізм це об'єктивна категорія, що характерна для всіх явищ та процесів і особливо у сфері виробничо-господарської діяльності, яка формується на дотриманні відповідних принципів ведення господарства. Відповідно до шостої статті "Господарського кодексу України" загальними принципами господарювання в Україні є:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;

- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;

- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;

- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів і безпеки суспільства та держави;

- захист національного товаровиробника;

- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини [3, с. 6].

Активно досліджувати процеси, пов'язані з формуванням господарського механізму вітчизняна наука почала в 60-х роках минулого століття. У перші роки незалежності основні зусилля спрямовувались до ринку при недооцінці економічної ролі держави. Відповідно дещо однобічно трактувався механізм господарювання, оскільки усе зводилось до механізму ринку, а державний вплив недооцінювався. В організаційному та економічному розвитку агропромислового виробництва визначна роль належить державі, яка має сприяти створенню механізму господарювання, здатного приводити у відповідність продуктивні сили і виробничі відносини. Разом з тим не слід переоцінювати значення надмірного державного впливу на економіку.

Існують різні підходи щодо визначення сутності категорії "господарський механізм" в наукових публікаціях та інших джерелах інформації. Так, в економічній енциклопедії зазначено, що господарський механізм являє собою систему основних форм, методів і важелів використання економічних законів, вирішення суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації власності, а також всебічного

розвитку людини й узгодження її інтересів з інтересами колективу, класу суспільств [1, с. 269].

У підручнику "Економічна теорія" за редакцією В.Г. Федоренка господарський механізм розглядається як необхідний елемент економічної системи, який являє собою сукупність конкретних економічних форм, методів та важелів регулювання економічної діяльності суспільства. Він охоплює підсистеми управління, стимулювання, фінансування, кредитні важелі, правові норми та відповідні інститути [4, с. 38].

Змінюється підхід відносно господарського механізму в процесі переходу від одного способу виробництва до іншого, що є характерним в даний час для економіки України. У зв'язку з цим заслуговує уваги визначення реальної моделі економічного устрою в підручнику "Економічна теорія: Політекономія" за редакцією В.Д. Базилевича. Ця модель передбачає використання як ринкового механізму, що забезпечує ефективне функціонування економіки, так і державного механізму регулювання для вирішення низки проблем, від яких відмовляється ринок, або ринкове вирішення яких для суспільства надто дороге [5, с. 201].

У процесі розвитку суспільного виробництва та переходу від одного способу виробництва до іншого формуються певні умови, які зумовлюють необхідність доповнення ринкового механізму регулювання економіки свідомим централізованим державним механізмом. В навчальному посібнику "Основи економічної теорії" за редакцією М.О. Ажнюка та О.С. Передрія зазначено, що господарський механізм являє собою сукупність певних форм, методів і важелів регулювання економічних процесів та дій господарських суб'єктів на основі використання економічних законів і правових норм [6, с. 228]. Отже, сучасна економіка регулюється ринковим і державним механізмами, які є складовою господарського механізму.

Різноманітність теоретичних і методологічних підходів до визначення поняття "господарський механізм" реалізується через багаточисельні визначення його структур, які запропоновані вченими-економістами. Так, за класифікацією Й.С. Завадського [7, с. 61] до його складу входять такі блоки: організаційно-правовий механізм, економічний механізм, сукупність соціально-психологічних методів. При цьому господарський механізм трактується як сукупність організаційних структур і форм господарювання, методів управління і правових норм за допомогою яких досягаються цілі підприємницької діяльності. Основу господарського механізму становлять система ви-

робничих відносин, форма власності на засоби виробництва, загальні закономірності виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Необхідним елементом господарського механізму виступають організаційні структури, які відображають рівень, внутрішню організацію та структуру продуктивних сил суспільства, конкретний ступінь і конкретні форми суспільного розподілу праці. Тобто господарський механізм включає в себе сукупність організаційно-економічних відносин, організаційно-управлінський аспект продуктивних сил.

Одночасно господарський механізм включає в себе і явища надбудови: правові норми, які регулюють трудові та майнові відносини, структуру господарського управління. Тому господарський механізм тісно пов'язаний з соціальними відносинами, виступає конкретною формою реалізації їх активної ролі щодо виробництва. У цьому плані важлива роль відводиться соціальному механізму і відповідно органам територіальних громад, на балансі яких перебувають об'єкти соціальної сфери. Стосовно соціальної сутності завдання господарського механізму полягає в тому, щоб людина стала активним суб'єктом соціальних, політичних, правових, культурних відносин [8, с. 248]. В сучасних умовах роль соціального механізму зростає. Він повинен бути спрямований на підвищення рівня заробітної плати, інших доходів і пільг та зростання життєвого рівня сільських трудівників.

Складовою частиною господарського механізму є організаційний механізм, який ґрунтується на використанні відносин у владній системі і охоплює організаційну структуру керуючої системи (суб'єкт управління) та організаційного процесу функціонування системи, якою керують (об'єкт управління). Цей механізм включає організаційно-правові нормативи і принципи, що регулюють систему менеджменту, права, обов'язки і відповідальність її працівників та організаційний процес управлінської діяльності, розподіл праці між різними виконавцями та порядок делегування повноважень, чисельність працівників апарату управління та стимулювання їх праці.

З наведених даних можна зробити висновок, що організаційний механізм та менеджмент тісно між собою пов'язані і наближені за сутністю, але це не тотожні поняття. На практиці кожен трудовий колектив незалежно від його розміру, формує свій організаційний механізм господарювання, який є необхідною передумовою для реалізації усіх основних і додаткових функцій підприємства та досягнення поставленої мети.

На стабілізацію доходів і забезпечення розширеного відтворення усіх суб'єктів господарювання спрямований економічний механізм. Він є базисом господарського механізму, основу якого складають такі елементи як планування, комерційний розрахунок, форми організації виробництва й управління, система податків, фінансування, кредитування тощо. Проте питання про сутність та взаємодію категорій "господарський механізм", "економічний механізм" залишається дискусійним. Деякі вчені ототожнюють поняття "господарський" і "економічний" механізми. На нашу думку господарський механізм за своєю будовою складніший у порівнянні з економічним, оскільки має у своєму арсеналі різноманітні форми і методи утворення і регулювання всіх елементів господарської системи. В той же час основою економічного механізму виступають лише основні форми і методи ведення господарства.

Економічний механізм впливає на процес виробництва за допомогою економічних методів управління, тобто способи впливу на економічні процеси і явища здійснюються через інтереси працівників трудових колективів шляхом створення необхідних стимулів, які спонукають працівників підприємства спрямовувати свою діяльність на досягнення поставленої мети.

Економічний механізм визначає сутність системи господарювання як сполучна ланка між її складовими — виробничими відносинами, продуктивними силами і надбудовою (політика, держава, право). Важливу роль у функціонуванні економічного механізму відіграють економічні закони, які виражають сутність, об'єктивно необхідні економічні зв'язки і відносини, що найбільш повно відображають фундаментальний принцип науки — пізнання об'єктивних процесів розвитку суспільства [9, с. 3].

Саблук П.Т., Малік М.Й., Валентинов В.А. вважають що центральною складовою частиною господарського механізму є економічний механізм, тобто "правила гри", який включає ціновий, фінансово-кредитний і податковий механізми [10, с. 207].

Сучасний економічний механізм являє собою сукупність методів і форм впливу на економічну і соціальну стабілізацію, відновлення і подальший розвиток сільського господарства через систему державної підтримки: фінансово-бюджетну, кредитну, податкову, страхову, інвестиційну, інноваційну, інформаційну, кадрову. У складі економічного механізму особливе місце належить противитратному механізму,

який становить сукупність економічних заходів, спрямованих на раціональне використання ресурсного потенціалу та зниження виробничих витрат на одиницю виробленої продукції за умов її зростання відповідно до потреб споживачів.

Дуже важливо намітити конкретні і послідовні цілі економічного механізму, які насамперед стосуються вдосконалення організації аграрного ринку, просування сільськогосподарської продукції на ньому, створення міцної матеріально-технічної бази та розвитку науково-технічного процесу, формування стратегічних завдань з продовольчої й економічної безпеки, розвитку належної інфраструктури аграрного ринку, розширення виробництва екологічно чистої продукції, налагодження чіткої системи державного регулювання агропромислового виробництва.

Усі види механізмів взаємопов'язані, уточнюють та доповнюють один одного. Тому необхідно чітко підходити до їх сутності та особливостей формування і не ототожнювати їх. Амбросов В.Я. і Маренич Т.Г. відзначають, що економічний і господарський механізми повинні бути розмежовані з урахуванням стратегічних і тактичних завдань. Економічний механізм має впливати на галузь, підгалузі, регіони і чітко виконувати цілі економічної політики держави. Господарський механізм має діяти на рівні підприємств і об'єднань [11, с. 17].

Таким чином, господарський механізм являє собою систему тісно пов'язаних організаційно-економічних форм і методів регулювання процесу розширеного відтворення в підприємствах і об'єднаннях усіх форм власності та господарювання.

В сучасних ринкових умовах господарський механізм необхідно розглядати як систему об'єктивно існуючих, так і свідомо регульованих економічних, організаційних, соціальних відносин у процесі господарської діяльності, спрямованих на підвищення економічної ефективності ведення господарства. При формуванні господарського механізму в усіх суб'єктах господарювання необхідно враховувати дію економічного механізму, який спрямований на стабілізацію їх доходів і забезпечення розширеного відтворення.

З цією метою держава може використовувати різні шляхи: пряма допомога через систему соціального забезпечення фермерських господарств, що опинилися у скрутному становищі; державні програми, спрямовані на збільшення попиту на сільськогосподарську продукцію; програми дотацій для покриття

різниці між закупівельними цінами та цінами продажу на продукцію; надання пільгових кредитів шляхом певної компенсації процентів за позику, розробка науково обгрунтованої системи фінансової політики та системи оподаткування тощо.

Загалом господарський механізм агропромислового комплексу — це ринковий механізм реалізації та державного регулювання аграрних відносин в практичній діяльності підприємств. Дія господарського механізму поширюється на всі аграрні підприємства незалежно від форм власності та господарювання, оскільки він створює однакові умови для всієї системи агробізнесу.

Функціонування сучасного господарського механізму у сільському господарстві передбачає насамперед обгрунтування рівня виробництва продукції згідно із споживчим попитом і можливістю конкурентоспроможності. Разом з тим, формування сучасного господарського механізму на рівні підприємств і трудових колективів вимагає повнішого врахування їх інтересів, реалізація і гармонізація яких стає головним змістом дії економічних методів управління в колективах і забезпечує ефективне виробництво. Механізм господарювання повинен бути тісніше пов'язаний не з державними структурами, а безпосередньо із суб'єктами господарювання та його трудовими колективами [11, с. 16].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, господарський механізм у ринковій економіці — це складна система відносин, яка забезпечує злагоджене функціонування ринкових і державних важелів на національному рівні. Він поєднує об'єктивні і суб'єктивні фактори, які утворюють систему регулювання економіки. Основними елементами господарського механізму є ринковий механізм та державне регулювання. У цій системі взаємодіють держава, з одного боку, а ринковий механізм, з іншого. Завдання першого — забезпечення організаційно-економічних умов і законодавчої бази розвитку агропромислового комплексу, а ринкового механізму — формування якісних показників споживчих ринків, їх взаємовідносин і рівня наповненості. Господарський механізм покликаний забезпечити взаємодію всіх елементів господарської системи в усіх сферах діяльності, раціональне використання економічних ресурсів, стабілізувати виробництво та подальше піднесення його економічної і соціальної ефективності.

Література:

1. Економічна енциклопедія. У 3 томах, т. 1. К.: Видавничий центр Академія, 2000. 863 с.
2. Мочерний С.В., Устенко О.А., Юрій С.І. Економічний словник у 2 томах Т.І. Львів: Світ, 2005. 616 с.
3. Господарський кодекс України: офіц. текст: Прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 року. К.: Концерн "Видавничий дім Ін Юрс", 2003. 204 с.
4. Федоренко В.Г., Діденко О.М., Руженський М.М., Іткін О.Ф. Політична економія. Підручник К.: Алерта, 2008. 487 с.
5. Економічна теорія: Політекономія: підручник за ред. В.Д. Базилевича. 8-ме вид., переробл. і доповн. К.: Знання, 2012. 702 с.
6. Ажнюк М.О., Передій О.С. Основи економічної теорії: Навч. посіб. К.: "Знання", 2008. 368 с.
7. Завадський Й.С. Менеджмент. У 3-х томах. Том 2. К.: Видавництво Європейського університету, 2003. 635 с.
8. Мочерний С.В. Економічна теорія: навч. посіб. К.: ВЦ "Академія", 2009. 640 с.
9. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання. Економіка АПК. 2007. № 2. С. 3—10.
10. Саблук П.Т., Малік М.Й., Валентинів В.Л. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології. К.: ІАЕ, 2002. 294 с.
11. Амбросов В.Я., Маренич Т.Г. Наукові положення удосконалення економічного і господарського механізмів розвитку сільського господарств. Економіка АПК. 2005. № 10. С. 14—18.

References:

1. Mochernyj, S.V. (2000), Ekonomichna entsyklopediia. U 3 tomakh [Economic encyclopedia. In 3 volumes], vol. 1, Vydavnychyj tsentr Akademiia, Kyiv, Ukraine.
2. Mochernyj, S.V. Ustenko, O.A. and Yuriy, S.I. (2005), Ekonomichnyj slovnyk u 2 tomakh [Economic dictionary in 2 volumes], vol. 1, Svit, L'viv, Ukraine.
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Hospodars'kyj kodeks Ukrainy [The Commercial Code of Ukraine], Kontsern "Vydavnychyj dim In Yurs", Kyiv, Ukraine.
4. Fedorenko, V.H. Didenko, O.M. Ruzhens'kyj, M.M. and Itkin, O.F. (2008), Politychna ekonomiiia [Political economy], Alerta, Kyiv, Ukraine.
5. Bazylevych, V.D. (2012), Ekonomichna teoriia: Politekonomiia [Economic theory: Political economy], Znannia, Kyiv, Ukraine.

6. Azhniuk, M.O. and Peredij, O.S. (2008), Osnovy ekonomichnoi teorii [Basics of economic theory], Znannia, Kyiv, Ukraine.

7. Zavads'kyj, J.S. (2003), Menedzhment. U 3-kh tomakh [Management. In 3 volumes], vol. 2, Vydavnytstvo Yevropejs'koho universytetu, Kyiv, Ukraine.

8. Mochernyj, S.V. (2009), Ekonomichna teoriia [Economic theory], VTs "Akademiia", Kyiv, Ukraine.

9. Sabluk, P.T. (2007), "The economic mechanism of agriculture in the market economy system", Ekonomika APK, vol. 2, pp. 3—10.

10. Sabluk, P.T. Malik, M.J. and Valenty-nov, V.L. (2002), Formuvannia mizhhalu-zevykh vidnosyn: problemy teorii ta meto-dolohii [Formation of inter-branch relations: problems of theory and methodology], ІАЕ, Kyiv, Ukraine.

11. Ambrosov, V.Ya. Marenych, T.H. (2005), "Scientific principles of improvement of economic and economic mechanisms of agricultural development", Ekonomika APK, vol. 10, pp. 14—18.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663